

## “Tiếng Việt từ TK 17, cách dùng từ: đạo bụt, giáo bụt ... kiếp, nghiệp, kệ, pháp môn, mục liên, tì lô ...” (Phần 50B)

ISSN: 2734-9195

16:55 22/09/2025

Kết quả của sự pha trộn này dễ dàng dẫn đến sự lẫn lộn giữa các môn phái của đạo Phật và đạo Lão, nhất là dưới con mắt của một người ngoại quốc không tinh thông ngôn ngữ và văn hóa cổ truyền bản địa.

Tác giả: **Nguyễn Cung Thông** [1]

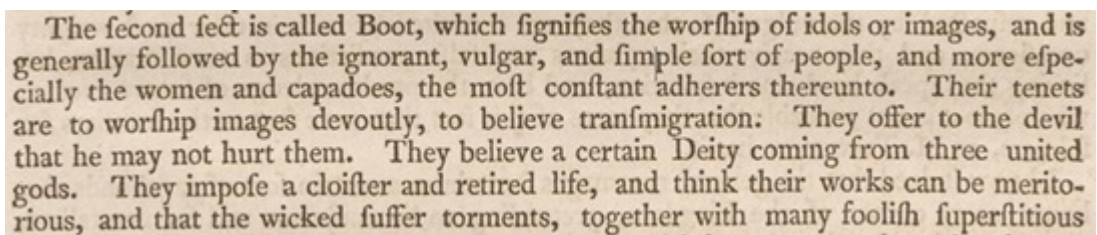
Phần này bàn thêm về một số cách dùng Phật giáo từ các tài liệu chữ quốc ngữ vào TK 17 - hay từ thời LM de Rhodes và các giáo sĩ Tây phương sang Á Đông truyền đạo: **đạo bụt/tượng bụt, giáo bụt ... kiếp, nghiệp, kệ, pháp môn, mục liên, tì lô, mục/mộc mỗi ...** Đây là lần đầu tiên cách dùng này hiện diện trong tiếng Việt qua dạng con chữ La Tinh/Bồ (chữ quốc ngữ), điều này cho ta dữ kiện để xem lại một số cách đọc chính xác hơn so với các dạng chữ Nôm cùng thời, cũng như thông tin về một số sinh hoạt xã hội/tôn giáo từ những nhân chứng lịch sử (mắt thấy tai nghe).

Tài liệu tham khảo chính của bài viết này là các tài liệu chép tay của LM Philipê Bình (sđd - xem chi tiết trong mục Tài liệu tham khảo chính và bốn tác phẩm của LM de Rhodes soạn: (a) cuốn Phép Giảng Tám Ngày (viết tắt là PGTN in năm 1651), (b) Bản Báo Cáo văn tắt về tiếng An Nam hay Đông Kinh (viết tắt là BBC in năm 1651), (c) Lịch Sử Vương Quốc Đàng Ngoài 1627-1646 và (d) tự điển Annam-Lusitan-Latinh (thường gọi là Việt-Bồ-La, viết tắt là VBL in năm 1651) có thể tra tự điển này trên mạng như <http://books.google.fr/books?id=uGhkAAAAMAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&> Các chữ viết tắt khác là **Nguyễn Cung Thông** (NCT), Hán Việt (HV), Việt Nam (VN), ĐNA (Đông Nam Á), LM (Linh Mục), CG (Công Giáo), PG (Phật Giáo), TVGT (Thuyết Văn Giải Tự/khoảng 100 SCN), NT (Ngọc Thiên/543), ĐV (Đường Vận/751), NKVT (Ngũ Kinh Văn Tự/776), LKTG (Long Kham Thủ Giám/997), QV (Quảng Vận/1008), TV (Tập Vận/1037/1067), TNAV (Trung Nguyên Âm Vận/1324), CV (Chính Vận/1375), TVi (Tự Vị/1615), VB (Vận Bồ/1100/1154), VH (Vận Hội/1297), LT (Loại Thiên/1039/1066), CTT (Chính Tự Thông/1670), TViB

(Tự Vị Bồ/1666), TTTH (Tứ Thanh Thiên Hải), KH (Khang Hi/1716), P (tiếng Pháp), A (tiếng Anh), L (tiếng La Tinh), VNTĐ (Việt Nam Tự Điển/Hội Khai Trí Tiến Đức), ĐNQATV (Đại Nam Quốc Âm Tự Vị) ...v.v... Kí còn viết là ký (tên người, tên sách) và trang/cột/tờ của VBL được trích lại từ bản La Tinh để người đọc tiện tra cứu thêm. Tương quan Hán Việt ghi nhận trong bài không nhất thiết khẳng định nguồn gốc của các từ liên hệ (td. có gốc Việt cổ hay Hán cổ).

## 1. Đạo bụt (tiếp theo phần 50)

**1.1** Một số tài liệu ngoại ngữ như bằng tiếng Anh cũng ghi dạng bụt (so với phật). Thí dụ như cuốn A Description of the Kingdom of Tonqueen (1686, Mô tả vương quốc Đàng Ngoài) của tác giả Samuel Baron sinh ra ở Kẻ Chợ (Hà Nội bây giờ, cha Baron là thương gia Hà Lan và mẹ là người Đàng Ngoài) có chương 18 viết về tôn giáo và tín ngưỡng Đàng Ngoài: xem hình chụp bên dưới. Bài viết ghi lại kí âm của bụt bằng tiếng Anh là boot. Để ý tiếng Anh boot theo cách ghi của Baron đọc gần như bụt (giọng Nam) - nguyên âm oo đọc như nguyên âm u. Vào thời trung cổ nguyên âm oo đọc gần như ô (so với u, từ khuynh hướng The Great Vowel Shift), giải thích tại sao lại có dạng boot tiếng Anh (~ bụt ) vào TK 17.

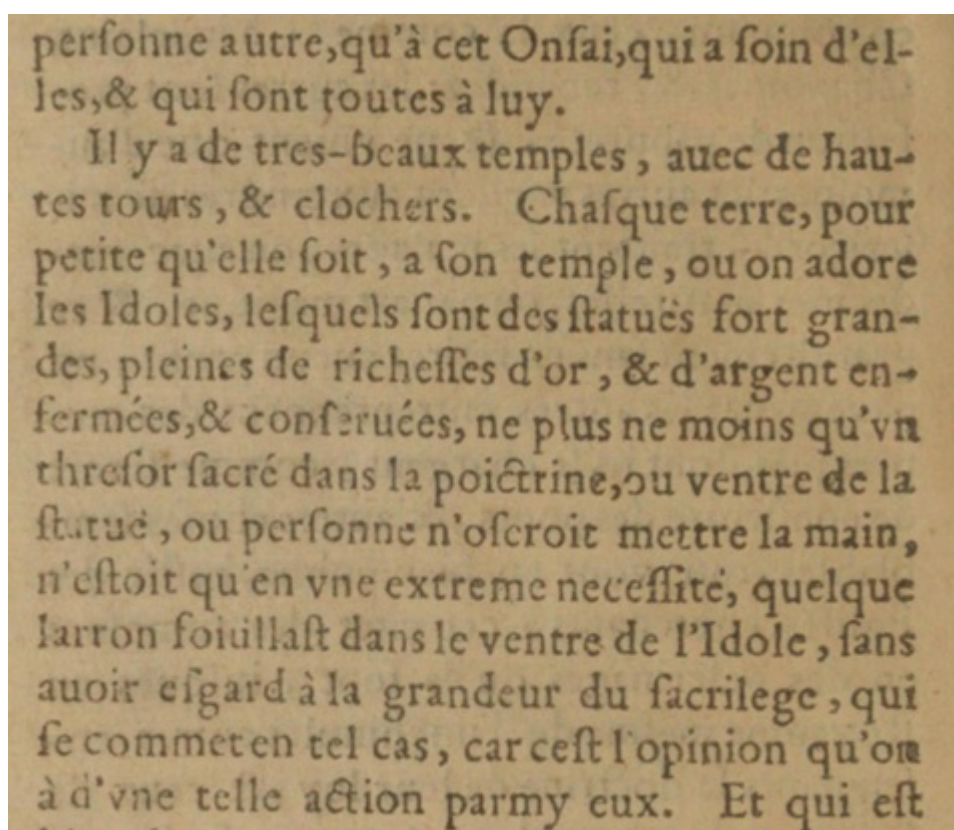


The second feēt is called Boot, which signifies the worship of idols or images, and is generally followed by the ignorant, vulgar, and simple sort of people, and more especially the women and capadoes, the most constant adherers thereunto. Their tenets are to worship images devoutly, to believe transmigration: They offer to the devil that he may not hurt them. They believe a certain Deity coming from three united gods. They impose a cloister and retired life, and think their works can be meritorious, and that the wicked suffer torments, together with many foolish superstitious

Tạm dịch/NCT: Tôn giáo thứ hai gọi là (đạo) bụt, thể hiện qua sự thờ cúng tượng hay ảnh liên hệ, được sùng bái trong giới (nhóm người) ngu ngơ, thô lỗ và mộc mạc (giản dị), và đặc biệt là giới phụ nữ và hoạn quan, đây là những người rất tôn thờ đạo bụt. Tín ngưỡng cốt lõi (của đạo bụt) là tôn thờ các ảnh bụt và tin vào luân hồi. Họ cúng kiến (dâng lễ vật) cho ma quỷ để không bị chúng hại. Họ tin vào khả năng thần linh đến từ ba vị Phật thống nhất. Họ sống một cuộc đời ẩn dật (xuất thế/NCT) và an nhàn/hưu trí (không làm việc kiếm tiền/buông bỏ lợi danh/NCT), và tin việc làm của mình có ảnh hưởng về sau (công đức - nhân quả/NCT), cũng như người ác sẽ gặp khổ đau và các dị đoan khờ dại khác ...

**1.2 LM dòng Tên Chritoforo Borri** sống ở Đàng Trong từ năm 1618 đến năm 1622 và soạn Bản Tường Thuật (tắt của tài liệu tiếng Ý Relazione della nuova missione delli P.P. della Compagnia di Gesù al Regno della Cocincina vào năm 1621). Bản Tường Thuật 1621 đã có ảnh hưởng lớn ở Âu Châu, phản ánh qua nhiều bản dịch ra tiếng Pháp (xem hình chụp bên dưới), Anh, Đức, La Tinh, Hà Lan ... Trang 196 cho thấy vài dữ kiện đáng chú ý : a) **onsaj** (viết liên, không

dấu ~ ông sãi) thường xuất hiện trong tài liệu này, người có địa vị cao trong xã hội (td. cố vấn cho vua chúa, chủ tọa các lễ hội ...) b) chùa chiền được dựng ở khắp nơi (xem bản dịch) cũng như mức độ phổ biến của đạo Phật ... c) LM Borri là một trong các giáo sĩ hiếm hoi thuộc dòng Tên tiên phong đến An Nam mà ca tụng giáo lý của đức Thích Ca (Borri ghi là Xaca) và so với Aristotle thì (đức Phật Tổ) không thua kém tài sức cũng như kiến thức về vũ trụ thiên nhiên ... Không biết LM Borri lấy tài liệu từ đâu - hay nghe ai kể - để ghi là có 12 môn phái của đạo Phật, nhưng phái được tôn sùng nhất chủ trương vạn vật là hư không (Borri ghi tên môn phái này là Genfiu - có lẽ kí âm thời trước của thiền sư 眞). Dữ kiện này góp phần không nhỏ vào khả năng lẫn lộn giữa các môn phái vào TK 17 ở An Nam (xem thêm chi tiết mục 5.2 bên dưới).



Bản Tường Thuật của LM Borri dịch ra tiếng Pháp bởi LM dòng Tên Antoine de la Croix (năm 1636) - trang 196. Tạm dịch/NCT " ... (Đàng Trong) có nhiều chùa chiền rất đẹp với những gác cao cùng gác chuông. Mỗi địa phương, dù nhỏ bé đến đâu, thì đều có chùa thờ thần phật. Lại có những tượng phật rất to chứa được vàng bạc bên trong. Thật không khác gì kho tàng thiêng liêng ở trong bụng hay ngực của tượng phật. Không ai dám đụng vào chúng, trừ khi bị khốn khổ cùng cực. Tên trộm nào thò tay lục lạo bụng tượng mà lại không nghĩ đến việc phạm thượng nghiêm trọng này, vì người ta ở đây thường coi việc làm như vậy là tội phạm thượng nặng ...".

Có lẽ không thích hợp với 'truyền thống huấn đạo' của dòng Tên vào TK 17, mà LM Borri đã bị trục xuất khỏi dòng Tên vào khoảng 1649/1650, sau đó Borri gia nhập dòng Dòng tu Cistercian (dòng Xitô) và qua đời cùng năm (1632).

### 1.3 Giáo bụt - đạo bụt

VBL ghi giáo và cho thí dụ đạo nhu (nhỏ), đạo bụt, đạo đạo (phần La Tinh, mục giáo trang 281) không có trong phần tiếng Bồ Đào Nha, điều này lặp lại trong mục tam giáo (trang 717). Một lần nữa, phần La Tinh cắt nghĩa thêm so với phần tiếng Bồ, cho thấy khả năng LM de Rhodes đã soạn VBL dựa vào hai tài liệu khác nhau và cũng có thể cập nhật các mục này cho rõ ý. Giáo là từ Hán Việt 教, thường chỉ dùng chung với các từ HV khác như tôn giáo, Phật giáo, Hồi giáo, Khổng giáo, giáo dục, giáo sĩ ... Tuy nhiên, vào TK 17, giáo có thể dùng một cách tự do (free morpheme) như trong PGTN: giáo độc, giáo bụt (~ đạo bụt, đạo Phật), giáo thứ hai (đạo Lão), giáo thứ ba (đạo Khổng). Một số từ HV có thể được dùng khá tự do (free morpheme) vào TK 17 như quốc, tiểu, trở, thậm, vô, cùng, tiền (trước), giáo (đạo)...

|                                                                                                                                                               |                                                                                                                                                                    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p><i>lorum cultu confisist, cum<br/>innumerabilibus fabulis,<br/>ac nemys, quibus plebs<br/>ad idolorum cultum trahitur,<br/>et ad innumera peccata.</i></p> | <p>“ Vì thấy giáo bụt thì có<br/>hai đảng: một là gọi<br/>giáo ngoài, mà dạy<br/>người ta thờ bụt, đối<br/>đây, hay bày đặt những<br/>truyện giả, kẻ chẳng xi-</p> |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

ét, xiêu dối thế gian, mà lảo về thờ bụt, cho | ”

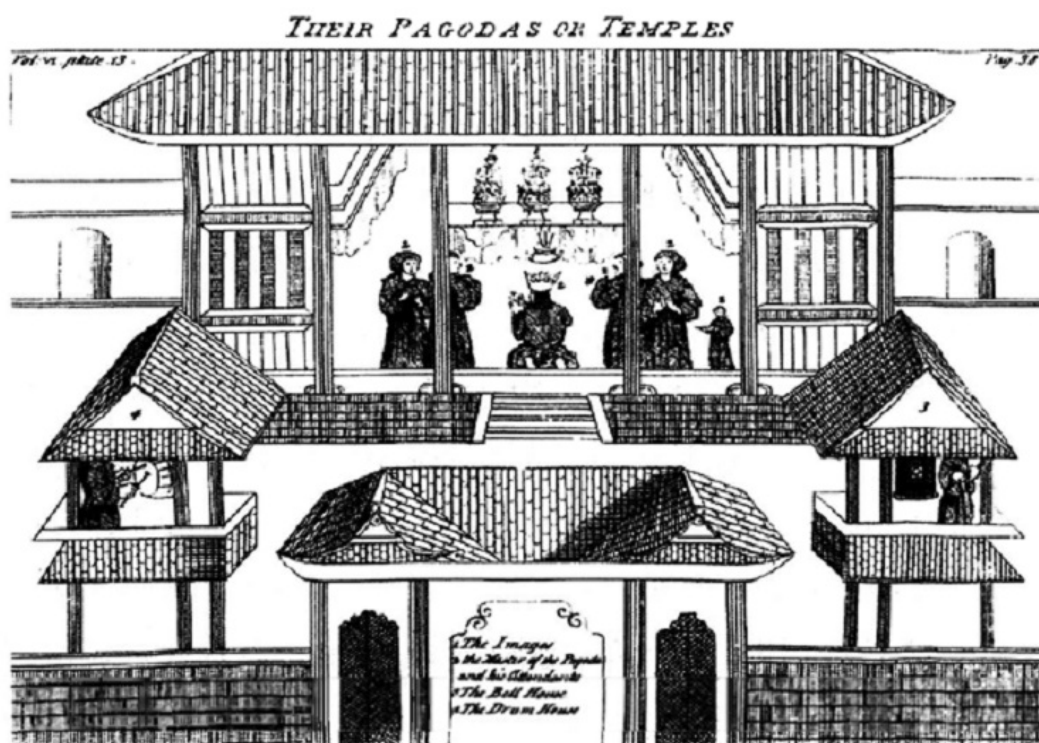
PGTN trang 107

**1.4** Vào TK 17, các tác phẩm bằng chữ Nôm (sđd) của LM Maiorica cũng thường dùng bụt 佛 (bộ HV), td. Các Thánh Truyện tháng Bảy trang 38: " ... mắng tiếng con được trận thì mừng và khuyên đi chùa lạy bụt, vì bụt đã cho được sự trọng làm vậy...", trang 128 "... có kẻ đến tâu vua cho được hay, những bụt trong chùa đã ngã xuống vỡ ra hết ...". Các Thánh Truyện tháng Năm trang 75 : "... Vậy ông phải biết trời đất, bụt, người ta cùng muôn vật bởi thợ cả là Đức Chúa Trời dựng nên, mà ông dạy tôi bỏ Chúa Trời đất thờ bụt làm sao ...". Các Thánh Truyện tháng 11 trang 102: "... Bấy giờ sai khuyên hai ông Thánh ấy rằng: ấy pháp bụt cho phò ông khỏi, mà sao chẳng đội ơn bụt. Lại khiến lấy tượng bụt cho người thờ. Bấy giờ hai ông Thánh ấy rằng: nào bụt có chữa chúng tôi đâu mà thờ ...". Các Thánh Truyện tháng Giêng trang 203 "... Thuở (khuở - khóa HV 佛 /NCT) ấy có một chùa (trù HV 廟 /NCT) có tiếng trọng lắm, thờ bụt (bộ HV 佛 /NCT) nữ tên là Đi A Na [2], bụt này có hai ý, một là mặt trắng, hai là giữ rừng cùng kẻ đi săn ...". Chùa là đền thờ các vị Phật (templum idolorum/L - VBL trang

117). Không những là nơi bảo tồn và truyền bá đạo Phật, nhưng cũng là nơi tập hợp tăng ni, phật tử học tập, tu hành và thực hành các hoạt động tâm linh truyền thống khác [3] nhau (td. tang ma, giỗ, lễ hội ... ). Ta hãy thử xem lại cấu trúc chùa chiền (chùa triền, một cách dùng tương đương với chùa - VBL trang 117) ở Việt Nam vào TK 17.

### 1.5 Hình vẽ một ngôi chùa Đàng Ngoài vào TK 17

Hình sau trích lại từ cuốn A Description of the Kingdom of Tonqueen (1686 - sách in lại nhiều lần - td. NC BOOKS - 2021) của tác giả Samuel Baron:



Một ngôi chùa ở Đàng Ngoài

Hình vẽ cho thấy 6 bộ phận cấu trúc chùa điển hình:

1. a) Cổng tam quan.
2. b) Gác trống bên trái (trống thường đặt bên phải: 'tả chung hữu cổ').
3. c) Gác chuông bên phải.
4. d) Sân chùa - khoảng rộng giữa tường trước, cổng tam quan cho đến các bậc thang dẫn lên chính điện.
5. e) Chính điện (thượng điện): nơi đặt tượng Phật và cũng là trung tâm thờ phượng trang nghiêm nhất của một ngôi chùa - hình vẽ trên cho thấy 3 hình/tượng Phật [4] không rõ lắm.
1. f) 6 cột trụ cao ở ngoài chính điện, các cột trụ cao của gác trống và chuông đỡ cho nóc nhà (mái ngói). Có khi cột trụ khắc hay dán thêm câu đối/kệ

(phô trương đề trụ/VBL)

2. g) Vị sư chủ lễ đội mũ Thất Phật (hay Ngũ Phật, hình vẽ không rõ) khác với các tăng ni phụ lễ ở chung quanh (loại mũ che hai tai dài tới vai? ghi là mũ ni trong VBL trang 560 mục ni).

Hình trên vẽ cảnh một nhà sư (trụ trì chùa - Baron ghi là Master of the pagoda) và các đệ tử (5 người) đang làm lễ. Trên gác chuông và trống cũng có người túc trực tuy hình không rõ nét. Như vậy là trong chùa có ít nhất là 7 hay 8 người tất cả. Thử so sánh tỷ số tăng ni so với số chùa: khoảng 8:1 (hay 7:1) vào thời Baron (TK 17, dựa vào hình vẽ trên cho một ngôi chùa tiêu biểu), so với thống kê năm 2020 là 54773 tăng ni ở VN và số chùa 18491 hay tỷ số tăng ni/chùa là khoảng 3:1. Tỷ số trên phản ánh phần nào số lượng Phật tử vào thời trước [5] - một chủ đề đáng chú ý và nên tra cứu thêm nhưng không nằm trong phạm vi bài này (td. Bentô Thiện từng ghi nhận vào năm 1659 là '*Chùa thờ bụt thì một làng một chùa, nhà thờ thần thì cũng vậy chẳng kể được cho (hết)*').

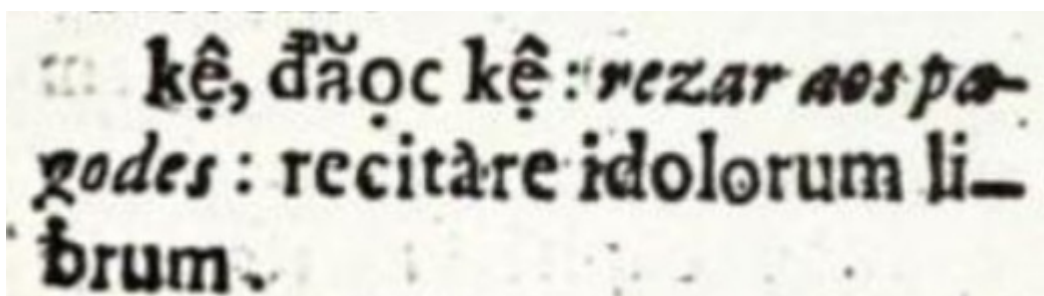
Trường hợp mỗi làng đều có một chùa như hình vẽ bên trên hay lời kể lại (Bentô Thiện, Borri, de Rhodes) và ba vị Phật thờ trong chánh điện (hình vẽ bên trên) còn để lại vết tích trong ca dao như:

*Chùa làng hai mõ, bốn chuông*

*Có ba tượng Bụt, có ông thần già...*

## 2. Đọc kệ

VBL ghi đọc kệ là chỉ dành cho người theo đạo Phật, kệ xuất hiện ba lần trong VBL: đọc canh đọc kệ (một lần, trang 355 - xem hình chụp bên dưới), đọc kệ (hai lần, trang 86, 206).



VBL trang 355: đăc ~ đọc

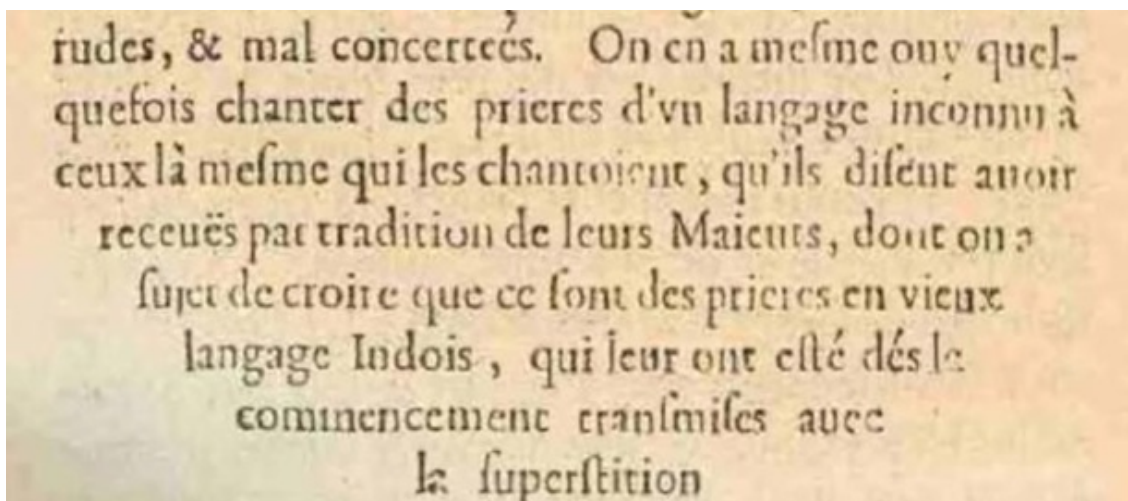
Điều này cho thấy tục đọc kệ phổ thông trong đại chúng (theo đạo Phật) vào TK 17. Kệ HV □ là một thể thơ hay ca khúc (có vần điệu) đặc thù của văn học Phật

giáo (cũng như Ấn Độ giáo, Kỳ Na giáo) đúng như VBL đã ghi nhận. Kệ HV có gốc tiếng Phạn là □□□ gatha, phiên âm là kệ đà □□, cà [6] già □□ hay kệ



Phật dạy hay phát ngôn liên hệ đều được ghi lại: **kinh** (canh, kênh - VBL), **chú** (cầm ấn chú bụt, chú bụt - VBL) và **kệ**.

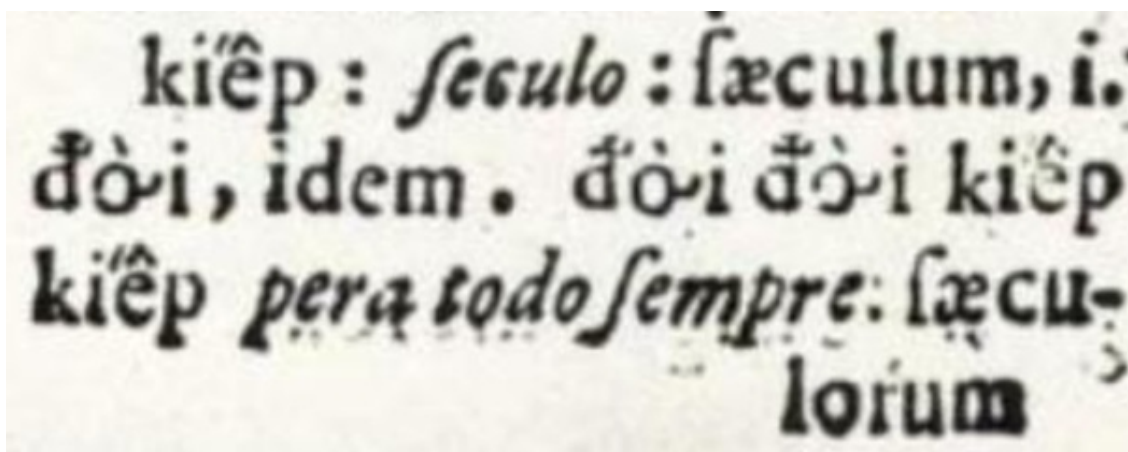
Kinh kệ Phật giáo vào TK 17 vẫn có lúc dùng tiếng Phạn, như theo lời tường thuật của LM de Rhodes ('mắt thấy tai nghe') trong tài liệu Lịch Sử Vương Quốc Đàng Ngoài 1627-1646, dịch ta tiếng Pháp bởi giáo sĩ Dòng Tên Henri Albi (1590-1658) - cùng thời de Rhodes:



Tạm dịch/NCT: "(thanh điệu câu tụng không hòa hợp với nhau) người ta còn nghe những kinh cầu bằng ngôn ngữ mà chính người đọc cũng không hiểu, họ nói là đã học lại từ người trước và từ một ngôn ngữ Ấn Độ cổ đại [8] vào thời kỳ đầu truyền đến cùng với sự dị đoan".

### 3. Kiếp

Kiếp xuất hiện bốn lần trong VBL ở các mục kiếp (trang 380-381), đời (trang 230), sau (kiếp sau [9], trang 682) và lô (tì lô - trang 417). Cũng như tiếng La Tinh *saeculum* (xem hình chụp bên dưới), nên nhắc ở đây là kiếp có phạm trù nghĩa khá rộng: một đời người, một trăm năm, một ngàn năm ...



VBL trang 380





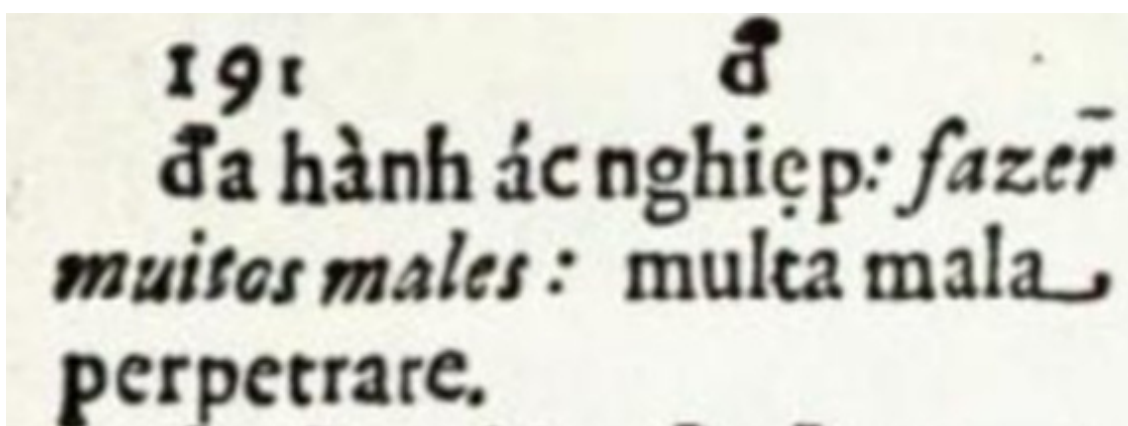
CV ghi cùng vần/nhập thanh ㅁ ㅁ ㅁ ???? ㅁ ㅁ (nghịệp)

ㅁㅁㅁㅁㅁ nghi kích thiết, âm nghịch (TVi, KH)

ㅁㅁㅁㅁㅁ nghịch ước thiết, âm ngược (KH) TVi ghi ㅁㅁㅁㅁㅁ nghi ước thiết, âm ngược...

Giọng BK bây giờ là yè (theo pinyin hiện đại) so với giọng Quảng Đông jip6 ngiap5 và Mân Nam ngiab8 niab8 ... Tiếng Nhật (kan-on) gyō và tiếng Hàn eop. Một dạng âm cổ phục nguyên của nghịệp là \*ɲab gần với âm tiết đầu của tiếng Phạn karam nên được dùng để dịch nghĩa, so với các dạng kí âm trực tiếp khác như kiết/yết [10] ma ㅁ hay ㅁ .

Nghịệp HV ㅁ là chữ Hán tượng hình, hình trên chung đỉnh văn/chữ triện cho thấy những mảnh gỗ bắc ngang của cái giá treo nhạc khí thời xưa, khắc thành hình răng cưa, dùng để treo chuông khánh ... Sau mang nghĩa mảnh ván bao bọc sách (~ đại bản ㅁ ), làm sách (viết chữ trên mảnh gỗ rồi ghép lại) và mở rộng nghĩa chỉ sự học hành, sự nghịệp như tốt nghịệp, chúc nghịệp, nghịệp vụ, con nối nghịệp cha - nghịệp nông (~ nghề nông, trích Việt Nam Tự Điển/1932) ... Sau khi Phật giáo du nhập vào Á Đông/Trung Hoa, nghịệp thường dùng để chỉ khái niệm karma ㅁㅁㅁ (Phạn) hay kamma (Pali) hàm ý nhân quả báo ứng. Do đó nghịệp mang nặng tính chất tôn giáo (nghịệp báo/quả): từ phạm trù nghĩa của công nghịệp, cơ nghịệp, nghề nghịệp ta có tội nghịệp (VBL trang 528), (đã hành) ác nghịệp (~ chơi ác, VBL trang 1, 191, 314, 528, 529). Nghịệp không còn mang nét nghĩa thông thường là nghề (nghịệp) hay công việc làm để sinh nhai mà còn là hậu quả của các hành vi từ quá khứ, hay hiện tại, ảnh hưởng đến cả sinh hoạt trong tương lai. Nghịệp (biệt nghịệp, công nghịệp, thiện nghịệp, ác nghịệp ...) là một khái niệm cốt lõi của đạo Phật, liên hệ chặt chẽ đến nhân quả và sự luân hồi của con người (linh hồn) trong lục đạo.

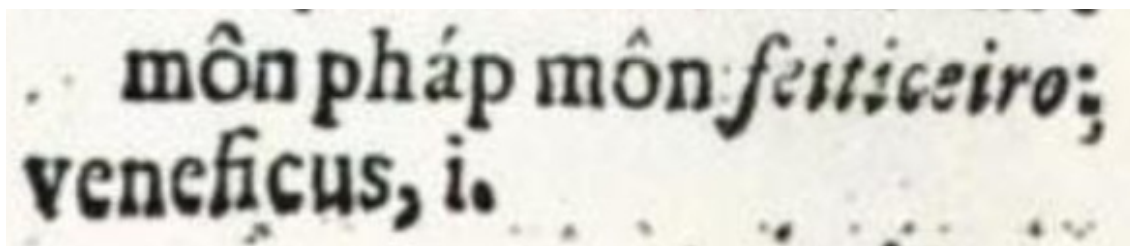


VBL trang 191

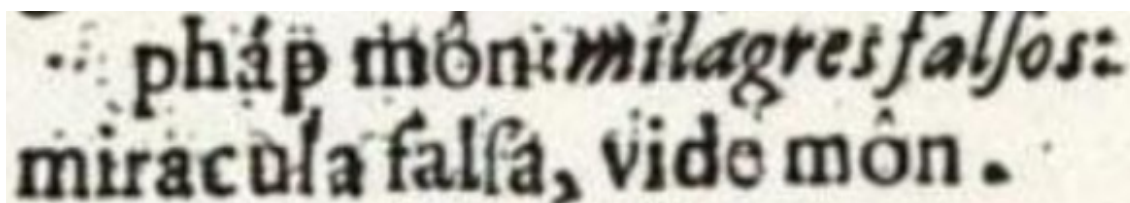
## 5. Pháp môn

## 5.1 Các nét nghĩa của pháp môn

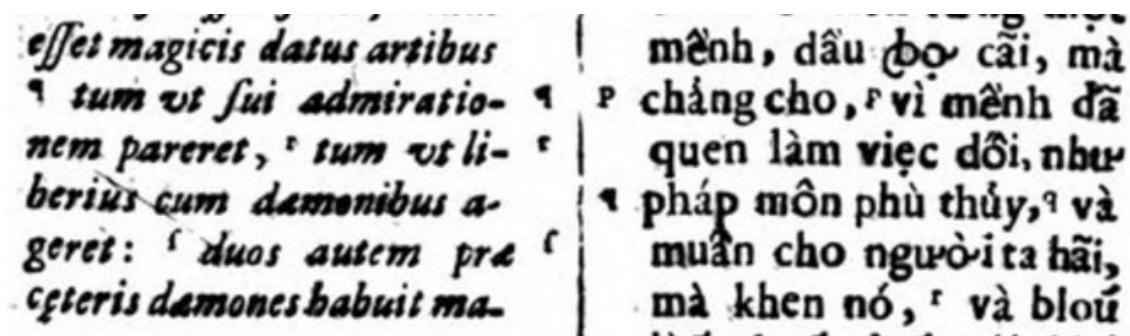
Pháp môn xuất hiện hai lần ở mục pháp (VBL trang 596) và mục môn (VBL trang 480). Nét nghĩa thầy phù thủy (veneficus/L - VBL trang 735) của pháp môn lặp lại trong PGTN trang 105 (pháp môn [11] phù thủy):



VBL trang 480



VBL trang 596



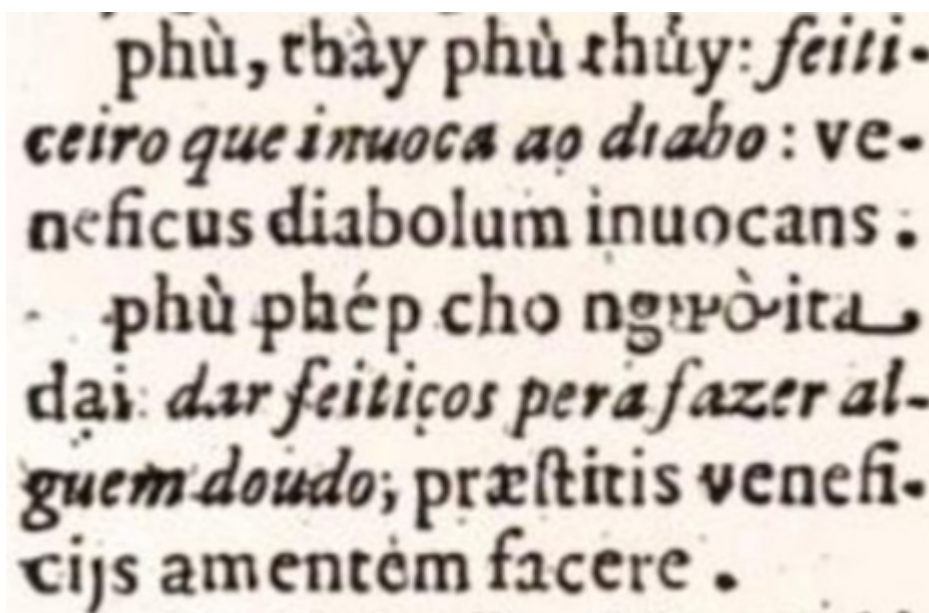
PGTN trang 105

Pháp môn HV 𑂣𑂰 (môn ~ cửa vào, pháp ~ đường lối, luật, đạo - phép) có nhiều nghĩa

1. a) phương pháp, đồ kinh 𑂣𑂰 - không liên hệ đến tôn giáo đặc biệt nào
2. b) đạo của các thầy pháp (đạo sĩ, thầy phù thủy/VBL) - liên hệ đến đạo giáo (đạo Lão, Lão giáo, Tiên giáo hay 'đạo đạo' theo VBL)
3. c) cửa vào đạo Phật/chân lí - liên hệ đến học thuyết/chánh pháp Phật giáo
- ...

Phạm trù nghĩa khá rộng của pháp môn cho thấy khả năng lẫn lộn của cách dùng này, nhất là khi liên hệ đến tín ngưỡng dân gian (tôn giáo). Hiện tượng lẫn lộn này còn thể hiện trong phạm trù nghĩa của pháp sư 𑂣𑂰 : có thể là đạo sĩ (phương sĩ) biết làm bùa phép trừ tà ma, hay có thể là một nhà sư hay một người tinh thông (~ biết) đạo Phật và có khả năng hướng dẫn chúng sinh tu hành. Tuy VBL không ghi danh từ pháp sư, nhưng xuất hiện trong các tự điển

Béhaïne/Taberd/Theurel. Sự lẫn lộn này thể hiện phần nào khi PGTN trang 105 (xem hình chụp bên trên) liệt kê pháp môn phù thủy trong phần bàn về đạo bụt (tam giáo là đạo nho, đạo bụt và đạo đạo/VBL). Phần bàn về đạo đạo (đạo Lão) xác định "... Giáo này thì thờ ma quỷ mà làm những phép giả [12], cùng chẳng có thờ Lão tử ấy sốt ...". Nét nghĩa phù thủy/bùa phép (venefiscus/L) xuất hiện thời VBL (1651) cho đến thời Béhaïne (1772/1773), Taberd (1838), Theurel (1877), Vallot (1898) - cụ Huỳnh Tịnh Của ghi pháp môn là đạo thầy pháp (ĐNQATV/1895). Đến thời Génibrel (1898), Bonet (1899), Đào Duy Anh (1931), Gustave Hue (1937) thì giải thích khác hơn và gần với nghĩa pháp môn 法師 của đạo Phật như ngày nay, td. pháp môn tịnh độ, pháp môn thiền...



VBL trang 604

Một trong những câu nói hiếm hoi được ghi chép trong VBL: phù phép làm cho người ta đại (bùa phép làm con người mất trí/khùng điên - NCT). Điều này còn phản ánh nhận xét của các giáo sĩ Tây phương về đạo sĩ hay đạo Lão nói chung vào TK 17; cũng nói lên phần nào hoạt động xã hội và tâm linh của người Việt vào thời kì này. Nên nhắc ở đây là sau 4 TK, lòng tin vào bùa chú vẫn còn tồn tại trong xã hội Việt Nam ngày nay!

## 5.2 Bàn thêm về khả năng lẫn lộn các phái như Đạo giáo và Phật giáo

Tuy LM de Rhodes đã biết đến mức phổ thông của tam giáo (đạo thích, đạo nhu, đạo đạo - VBL trang 717, 281 mục tam, mục giáo) ở Á Đông, nhưng vẫn chưa phân biệt được rõ ràng tín ngưỡng và các hoạt động liên hệ. Không khó giải thích hoàn cảnh trên vì kiến thức, nhất là của các giáo sĩ Tây phương, về các tôn giáo này vẫn còn rất phôi thai vào giai đoạn này.

tam, ba: *tres*; tres, trium.  
tam giáo: *as tres feitas*: tres  
feitas, quas è finis habuerūt.  
đạo thích: *a feita dos pago-*  
*des; idolorum* feita. đạo nhu:  
*a feita dos letrados; feita litc-*  
*ratorum*. đạo đạo: *a feita*  
*dos feiticeiros*: feita venefi-  
corum, cujus scilicet quidā.  
lão tử, insignis veneficus  
auctor est. vide, đạo. tam

VBL trang 717

Ngoài những nguyên nhân bên ngoài, còn có nhiều nguyên nhân bên trong làm vấn đề lẫn lộn các phái như Đạo giáo và Phật giáo trở nên phức tạp trong bối cảnh lịch sử VN vào TK 17:

- Trong hoàn cảnh chiến tranh Trịnh Nguyễn từ đầu TK 17, phân chia lãnh thổ (Đàng Ngoài, Đàng Trong, Đàng Trên ...), dân chúng khổ cực/li tán vì loạn lạc nên thường tìm đến những điểm tựa tâm linh như Đạo giáo hay Phật giáo. Đạo giáo với các bùa chú hỗ trợ dễ xâm nhập vào đời sống hàng ngày của dân chúng.

- Khi đến VN truyền đạo, các giáo sĩ Tây phương thấy chùa thờ nhiều Phật (đa thần - xem mục 1.5 Chùa phần trên), còn các thầy pháp ("pháp môn") cũng thờ nhiều vị Tiên, Thánh trong [13] và ngoài đạo (Ngọc Hoàng Thượng Đế, Thái Thượng Lão Quân, Quan Thánh Đế/Quan Công ...). Tăng ni và đạo sĩ lại có sinh hoạt phần nào giống nhau như ăn chay, ăn kiêng, thiền định, y phục, đọc kinh kệ hay 'cầm ấn chú bụt [14]' (VBL)... Không nắm vững ngôn ngữ và tôn giáo bản địa, hay chỉ dựa vào các quan sát bề ngoài nên rất dễ sinh ra nhận xét lẫn lộn. Ngay cả từ thời Hán, một số phật tử Trung Quốc thường xem Đạo giáo là một phần của Phật giáo và ngược lại, tham khảo thêm chi tiết trong cuốn "Buddhism in China: A Historical Survey" của GS Kenneth Kuan Sheng Ch'en (Đại Học Princeton, 1964 - sdd).

- Đa số các tài liệu Phật giáo hay Đạo giáo thời trước đều viết bằng chữ Hán (hay Nôm), cho nên tầng lớp tăng ni hay đạo sĩ cần phải biết chữ Hán thường trải qua một quá trình học hỏi tương tự. Có khi lại cần đạo sĩ để đọc và giải thích



□□□□ , Mục Kiền Liên Diên □□□□ , Mục Kiền La Dạ Na □□□□ , Một Đặc Cà La □□□□ , Mao Cà Lợi Đa Dạ Na □□□□□□ với biệt danh là Câu Luật Đà □□□□ (< tên khai sinh là Kolita), Câu Luật □□ , Câu Lí Đa □□□□ , Câu Li Cà □□□□ , Câu Lí Cà □□□□ , Câu Li Đa □□□□ ...v.v... Mục Liên là một trong mười đại đệ tử của Đức Phật Thích Ca. Ngài được xem là vị thánh tăng trong Phật giáo với phép thần thông xuất chúng giúp truyền đạo và cứu độ chúng sinh. Do đó, không ngạc nhiên khi ngài (cũng như Quan Âm - xem phần 50) được sùng bái trong dân gian, đặc biệt là vào TK 17 qua ngòi bút của nhân chứng Bentô Thiện.

## 7. Tì Lô

Tì Lô chỉ xuất hiện một lần trong VBL trang 417 (xem hình chụp lại), được giải thích là giai đoạn thứ hai của bào thai (có lẽ các giáo sĩ hiểu một cách khác về sự hóa thân [18] đức Phật Tổ/NCT), và kèm theo sau là cách dùng ‘kiếp’ (có lẽ chỉ các giai đoạn luân hồi trong lục đạo liên hệ đến sự hóa thân/NCT - nhân sinh quan/vũ trụ quan). Có hiểu được luân hồi, thì mới cảm thông được phần nào vấn đề tái sinh hay được nhập vào (bào thai trong bụng mẹ, đầu thai) cõi trung gian hay cõi người (hiện kiếp), kết quả của nghiệp tốt hay xấu tích lũy từ trước (tiền kiếp). Một khái niệm hoàn toàn xa lạ với các giáo sĩ Ki Tô giáo nói riêng, và Tây phương nói chung ngay cả vào thời buổi này (TK 21). Tì Lô theo Chân Ngôn Tông (Nhật Bản) là nguồn gốc của vũ trụ (các giáo sĩ Tây phương rất quan tâm), còn có danh hiệu Đại Nhật Như Lai □□□□□□ . Dù sao thì VBL/PGTN cũng đã ghi chép lại ngôn ngữ, tục lệ và tín ngưỡng dân gian (mắt thấy tai nghe) vào TK 17 để người sau có cơ hội tìm hiểu vấn đề chính xác hơn. Thành ra, theo người viết/NCT - và từ sự quan sát (chủ quan) hoạt động thờ cúng bề ngoài - Tì Lô trong VBL có thể là tên gọi tắt của tiếng Phạn Vairocana □□□□□□ - có các dạng kí âm là Tì [19] Lô Cà Na □□□□□□ , Tì Lô Xá Na □□□□□□ , Tì Lô Táp Na □□□□□□ , Tì Lô Giá Na □□□□□□ , Tì Lô Chiết Na □□□□□□ , Phệ Lô Giá Na □□□□□□ , Bỉ Lô Đồ Na □□□□□□ , Lô Xá Na □□□□□□ , Lăng Ba Lăng Tăng □□□□□□ ... Dịch nghĩa là Biến Nhất Thiết Xứ □□□□□□ , Biến Chiếu □□□□□□ , Quang Minh Biến Chiếu □□□□□□ , Đại Nhật Biến Chiếu □□□□□□ , Tịnh Mãn □□□□□□ , Quảng Bác Nghiêm Tịnh □□□□□□ ...

*lô, tì lô: o segundo flado da  
geração do homem, quando no  
ventre da mãy iã tem figura  
o embriaõ: generationis hu-  
manę secundus status; quan-  
do embrio iã habet figuram  
& hunc statum vocant ido-  
lolatrę secundum humanę  
naturę sæculum, seu kiép,  
vt ipsi loquuntur.*

VBL trang 417

Có lẽ hiểu từ các giai đoạn bào thai hình thành (khi chúng sinh tái sinh và bắt đầu một kiếp người, hay nhìn rộng ra/vũ trụ quan là khi thế giới loài người mới bắt đầu: các giáo sĩ rất quan tâm) mà VBL còn ghi thêm danh từ mộc (mục) mỗi □ chỉ giai đoạn đầu của thai nhi (mới thành hình) nói theo đạo Phật [20] (VBL trang 477, 478). Tì lô xuất hiện 1 lần so với mộc mỗi xuất hiện 2 lần trong VBL và 4 lần trong PGTN trang 29, 31 khi bàn về cội rễ loài người.

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p><i>ator &amp; Dominus .</i><br/> <sup>k</sup> <i>Sunt qui querant utrũ</i> <sup>k</sup><br/> <i>cali Dominus de quo agi-</i><br/> <i>mus sit homo quidam quẽ;</i><br/> Muc moi, <i>vocant</i>, <sup>1</sup> <i>at</i> <sup>1</sup><br/> <i>dũm verus cali terręque</i><br/> <i>opifex ac Dominus ex se</i><br/> <i>non sit homo,</i> <sup>m</sup> &amp; <sup>m</sup> <i>inuc</i> <sup>m</sup><br/> <i>moi ille, vt constat etiam</i><br/> <i>ex libris falsę scẽtę, sit ex</i><br/> <i>hominum genere</i> <sup>n</sup> <i>non po.</i> <sup>n</sup></p> | <p><sup>k</sup> <sup>k</sup> Có kẻ thì hỏi rằng ,<br/> đức Chúa blời phải mục<br/> <sup>1</sup> mũy chang ? <sup>1</sup> laõ le đức<br/> Chúa blời chẳng phải lỗi<br/> <sup>m</sup> người ta , <sup>m</sup> thật mục<br/> mũy tlaõ sãch đạo vậy,<br/> <sup>n</sup> là lỗi người ta <sup>n</sup> mục<br/> mũy ẽy chẳng nên chức<br/> <sup>o</sup> đức Chúa blời đầu. <sup>o</sup> sự<br/> ngục hõang nọ, cũ nói<br/> <sup>p</sup> như chệy, <sup>p</sup> vì chưng</p> |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

PGTN trang 29 : mục mũy ~ mục mỗi/mộc mỗi

Vấn đề sáng tạo/nguồn gốc thế giới và loài người (Genesis) là một khái niệm cốt lõi của Ki Tô giáo (một/độc thần - monotheism), tương phản với Phật giáo và Đạo giáo (đa thần/polytheism). Chính vì thế mà các giáo sĩ Tây phương tiên phong đã đặt vấn đề với tín ngưỡng địa phương qua lăng kính nhân sinh quan/vũ trụ quan của Ki Tô giáo: td. đoạn trích từ PGTN trang 29 bên trên cho rằng khái niệm mục (mộc) mỗi (VBL trang 477, 478) chỉ là giai đoạn đầu hình

thành của bào thai (con người có da có thịt - 'phàm tục') khác hẳn với khái niệm về sự sáng tạo thế giới từ một đấng toàn năng (đức Chúa Trời - 'thiên liêng').

## 8. Tạm kết phần 50B

Tóm lại, các tài liệu bằng chữ quốc ngữ trong thời kì đầu như VBL, PGTN, thư chép tay của Bentô Thiện hay trong các bản báo cáo/tường thuật hoạt động của giáo sĩ Tây phương là nguồn dữ kiện quý báu, cho ta cơ hội tìm hiểu thấu đáo hơn ngôn ngữ văn hóa của người Việt vào TK 17.

Ngoài ra, các nguồn tài liệu này cũng phác họa khung cảnh xã hội và tín ngưỡng của dân gian khá trung thực. Ảnh hưởng sâu đậm của Phật giáo thể hiện rõ nét qua các cách dùng như đạo bụi, giáo bụi, kệ, kiếp, nghiệp ... Không khó giải thích, trong văn hóa dân gian, khi ông bụi đã trở thành một ông lão hiền lành luôn cứu giúp người gặp nạn (cổ tích), cũng như Quan Thế Âm (Quan Âm) hay Mục Kiền Liên (Mục Liên) bồ tát. Như vậy là qua dạng chữ quốc ngữ vào TK 17, ta có các vị Phật là Thích Ca, Quan Âm, Mục (Kiền) Liên, Tì Lô - không kể đến các vị thần, thánh khác. Điều này (tín ngưỡng đa thần và nhiều môn phái) đóng góp không nhỏ vào khả năng lẫn lộn các giáo phái, nhất là từ các giáo sĩ Tây phương mới đặt chân đến Á Đông.

Sự đan xen và chung đụng giữa tăng ni Phật giáo và đạo sĩ đã hiện hữu từ thời cổ đại: nếu chỉ quan sát bề ngoài, hay nghe lời giải thích dân dã mà không rành ngôn ngữ văn hóa bản địa, thì rất dễ lẫn lộn các môn phái. Thí dụ như pháp môn có thể liên hệ đến Phật giáo (kinh sách Phật thường nhắc đến tám vạn bốn nghìn pháp môn chẳng hạn), nhưng pháp môn cũng có thể chỉ đạo của các thầy phù thủy.

Tương tự như vậy, pháp sư có thể chỉ một vị cao tăng Phật giáo, hay một đạo sĩ/phương sĩ của Đạo giáo. Không đặc biệt chú trọng vào nguồn gốc thế giới và loài người, hay dựa vào một số lý thuyết rất trừu tượng, Phật giáo và Đạo giáo đã để một khoảng khá 'trống' và 'hỗn độn' về cội rễ con người. Do đó, các giáo sĩ Tây phương đã đặt vấn đề, chú ý tới những khái niệm như Tì lô, Mục mỗi, Ngọc Hoàng, Bàn Cổ, Tam Hoàng (VBL) và "hư vô là không mà chẳng có, làm căn nguyên hóa ra mọi sự - lạ đời" (PGTN [21] trang 112).

Trong khi đó, Thánh Kinh đã có một phần riêng nói về sự tạo dựng vũ trụ và loài người (Genesis/Sách Sáng Thế - Cựu Ước). Trong quá trình truyền đạo sao cho 'hiệu quả', các giáo sĩ tiên phong Âu Châu đã đặt các vấn đề về nguồn gốc thế giới và loài người, đã vô tình hay cố ý chọn các cách dùng tiêu cực, nhất là khi đọc tiếng Việt TK 17 từ lăng kính tiếng Việt TK 21, như Phật bốn di dịch ~ bụi là rợ mọi, pháp môn ~ thầy phù thủy (VBL). Nguồn gốc vũ trụ và loài người (td.

tiến hóa/Evolution so với tạo dựng/Creation), nhìn từ góc cạnh tôn giáo và ngôn ngữ, là một chủ đề rất hấp dẫn và không đơn giản, tuy nhiên không nằm trong phạm vi bài viết này.

Ngoài ra, ảnh hưởng của tiếng Phạn có thể thể hiện qua nhiều hình thức: chân ngôn (mà ít người hiểu được ~ thần chú) như Tịnh Khẩu Nghiệp Chân Ngôn bằng tiếng Phạn, cấu trúc chữ (ghép) cho đến các dạng đơn giản hơn đã bản địa hóa cao độ như bụt, biết, tăng, ni ... Hi vọng bài này sẽ là một động lực gọi ý cho người đọc tìm hiểu và tra cứu sâu xa thêm, cũng như khám phá nhiều kết quả thú vị hơn nữa.

## 9. Tài liệu tham khảo chính (bổ túc cho phần 50)

1) Dương Tuấn Anh (2020) "Giải mã biểu tượng trong Đạo bùa" Khoa Ngữ Văn - Đại Học Sư Phạm Hà Nội - có thể tham khảo bài viết này trên trang <https://nguovan.hnue.edu.vn/Nghi%C3%AAn-c%E1%BB%A9u/Ng%E1%BB%AF-v%C4%83n-H%C3%A1n-N%C3%B4m/p/giai-ma-bieu-tuong-trong-dao-bua-914>

2) Trịnh Bách (2020) "Nguồn gốc các mũ Phật giáo phổ thông ở Việt Nam" đăng trên trang Đại Học Sư Phạm Hà Nội - Khoa Ngữ Văn

3) Kenneth Kuan Sheng Ch'en (1964) "Buddhism in China: A Historical Survey" Princeton University Press (1964) in lại nhiều lần

4) Trần Văn Giáp (1932) " Le bouddhisme en Annam, des origines au XIIIe siècle" bài đăng trong tạp chí Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient. Tome 32, 1932. pp. 191-268

5) Giêrônimô Maiorica (thế kỉ XVII) "Mùa Ăn Chay Cả", "Thiên Chúa Thánh Mẫu – Quyển thượng", "Thiên Chúa Thánh Mẫu – Quyển trung", "Đức Chúa Giê-Su – Quyển chi cửu & Quyển chi thập" (ĐCGS), "Thiên Chúa Thánh Giáo Hối Tội Kinh", "Thiên Chúa Thánh Giáo Khải Mông" (TCTGKM), "Kinh Những Ngày Lễ Phục Sinh – Quyển thứ ba", "Các Thánh Truyện" (CTTr) từ tháng giêng đến tháng mười hai ... Sách lưu hành nội bộ (năm xuất bản 2002/2003, LM Nguyễn Hưng).

6) Thích Nữ Nhuận Bình (2022) "NGUỒN GỐC LOÀI NGƯỜI TỪ GÓC NHÌN TÔN GIÁO VÀ KHOA HỌC" có thể tham khảo bài viết này trên trang <https://thuvienhoasen.org/a37567/nguon-goc-loai-nguoi-tu-goc-nhin-ton-giao-va-khoa-hoc>

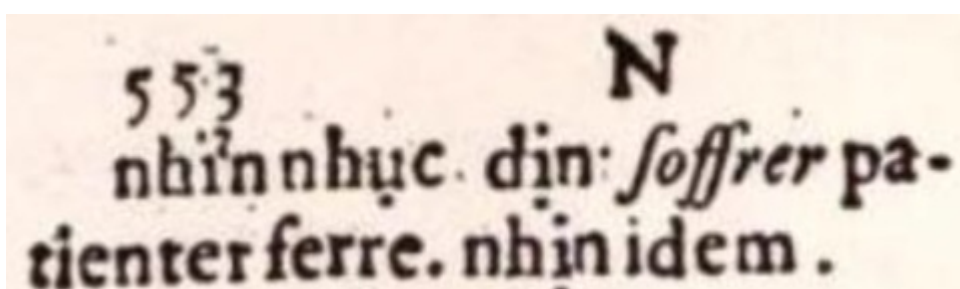
7) Nguyễn Cung Thông (2025) "Tiếng Việt từ TK 17: một số cách dùng Phật giáo như đạo bụt/tượng bụt/lạy bụt/thờ bụt so với bụt ... luân hồi, vô thường ..."

(phần 50) - có thể tham khảo toàn bài trên trang này chẳng hạn <https://tapchinghiencuuphathoc.vn/tieng-viet-tu-the-ky-17-dao-but-tuong-but-lay-but-tho-but-va-but-luan-hoi-vo-thuong.html>

## 1. Phụ Trương

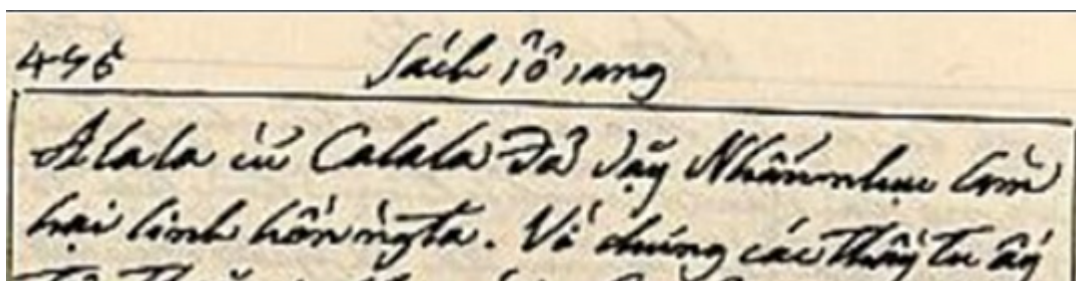
### 2. 1. Nhấn nhục

VBL trang 173, 553, 557 ghi nhĩn nhục (nhịn nhục, dịn dục): đây là các dạng khác nhau của nhấn nhục. Đây là một dữ kiện cho thấy dạng nhĩn là một biến âm [22] của nhấn HV □



VBL trang 553

Để ý một danh hiệu trong dân gian của đức Phật Tổ (Thích Ca Mâu Ni) từng hiện diện là Nhấn Nhục (td. được ghi lại bởi LM Adriano di Santa Thecla trong tài liệu Opusculum de Sectis apud Sinenses et Tunkinenses in năm 1750, tạm dịch/NCT là Tiểu luận về các tôn giáo của Trung Hoa và Đàng Ngoài). Không thấy LM de Rhodes ghi danh xưng này trong các tác phẩm đã xuất bản, nhưng Philipê Bình (cùng thời với LM Adriano di Santa Thecla ở Đàng Ngoài) cũng có ghi lại tên gọi này trong Sách Sổ Sang Chép Các Việc (1822) trang 475 - xem hình chụp bên dưới:



Sách Sổ Sang Chép Các Việc trang 475

Một lý do là có thể các giáo sĩ Tây phương trong giai đoạn đầu đến Á Châu đã nhầm lẫn các cách gọi hậu kì của đức Phật cùng với một số đức tính liên hệ. Thí dụ như Nhấn nhục hay □□□□ (Nhấn Ba La Mật < tiếng Phạn □□□□□□)

kṣānti ~ kí âm là 𑖕𑖄 hay 𑖕𑖄 sạn để HV) là 1 trong 6 Ba La Mật (Paramita) ; Nhẫn Tiên 𑖕𑖄 là người có khả năng chịu đựng xuất chúng [23] hay 𑖕𑖄 Nhẫn Nhục Tiên (~ tiếng Phạn kṣāntyṛṣi) để chỉ đức Phật Tổ ; Nhẫn Thổ 𑖕𑖄 là nơi nhịn nhục, hàm ý thế giới của chúng ta hiện nay ; 𑖕𑖄 Nhẫn Nhục Y là áo cà sa ... Trong phần Bồ Di của Pháp Khí Bộ Nhị Thập Cửu (Chỉ Nam Ngọc Âm Giải Nghĩa, sđd) áo cà sa còn gọi là Nhẫn Nhục Khải 𑖕𑖄 , ‘áo giáp’ cho sự chịu đựng - một ẩn dụ chỉ chiếc áo cà sa như một áo giáp hỗ trợ chúng ta chịu được khổ nạn/cực hình mà thành chánh quả. Ngoài ra, trong truyện [24] về tiền thân đức Phật Tổ có ghi từng là thái tử Nhẫn Nhục Khải...

## 2. Bùa Kỳ Yên



Bùa Kỳ Yên [25] (bản in khắc gỗ TK 18) cho thấy một 'kết hợp' của hình Phật bà Quan Âm ở giữa, tên tinh tú, nhân danh như Pháp Thông Thiền sư, Hồ Tinh Tôn giả ... Như vậy là trong Bùa Kỳ Yên ở trung tâm có Phật Bà Quan Âm (ngay trên cùng cũng ghi câu niệm Nam Mô Thiên Thủ Thiên Nhãn Linh Cảm Quan Thế Âm ) , thiền sư Pháp Thông, tên nhà thơ Lý Bạch ... Ngoài những chuỗi 'kết hợp' trên trong cấu trúc bùa, nên nhắc thêm một trường hợp khác lạ như sau. Theo tác giả Olga Dror [26] trong bài viết "Translator's



[5] Td. Đầu Công Nguyên ở Luy Lâu có 500 tầng ni so với 20 chùa, hay tỷ số tầng ni/chùa là  $500/20 = 25:1$ ... Số tầng ni trong hình vẽ chùa trong bài này (không biết địa điểm - ở kinh đô/kẻ chợ hay 'kẻ quê') có thể là cho một nghi thức lễ Phật hàng ngày trong chùa (không phải vào dịp lễ hội đông người) với sự trụ trì và tầng ni chính quy của chùa ...v.v... Tham khảo về thống kê về số ngôi chùa và tầng ni trên trang này chẳng hạn <https://phatgiaio.org.vn/co-bao-nhieu-ngoi-chua-o-viet-nam-d48214.html> ...

[6] Chữ 𠵹 (hay có thể dùng chữ 𠵹 ) nên đọc là cà nếu muốn gần âm nguồn (Phạn) hơn: đây là chữ dùng để kí âm Phạn ga, gha, ka như già da kaya (thân), già lam (chúng viên) ... Chữ 𠵹 đọc là 𠵹 cổ nha thiết (TVGT), 𠵹 cầu ca/già thiết (QV/TV/VH), 𠵹 cụ nha thiết (CV) hay \*ca, cà ... Già/gia là âm ngạc hóa và hậu kì.

[7] Td. kệ 〇 từng có nghĩa là đi hay chạy nhanh, dũng mãnh ... Trích Thi Kinh, Cối phong - Phi phong 〇〇〇〇〇〇〇〇 Phi phong phát hể, phi xa kệ hể - tạm dịch/NCT: ôi không như gió thốc, không như xe lướt đi - hàm ý tâm tư bình tĩnh không bị thúc hối/rung động...

[8] Td. Trong Bản giải âm Phật Thuyết Đại Báo Phụ Mẫu Ân Trọng Kinh (Hoàng Thị Ngọc, 1999 - NXB Khoa Học Xã Hội - Hà Nội), tuy là một tài liệu viết bằng chữ Nôm - ta thấy có những câu kinh tiếng Phạn (chân ngôn, thường gọi là 'thần chú') như trong trang 141 có ghi câu Tu lị tu lị, ma ha tu lị, tu tu lị, tát bà ha 𑖘𑖩𑖩𑖩 𑖘𑖩𑖩𑖩 𑖘𑖩𑖩 𑖘𑖩𑖩 tiếng Phạn là Su-ri, Su-ri, Maha-su-ri, Su-su-ri, Svaha 𑖘𑖩𑖩𑖩 , 𑖘𑖩𑖩𑖩 , 𑖘𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩 , 𑖘𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩 , 𑖘𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩𑖩 . Theo Tiêu thích kim cương khoa nghi hội yếu chú giải quyển 2 (Thích Giác Liên soạn vào khoảng 1551) thì ai đọc chân ngôn này thì sẽ làm tiêu tan nghiệp miệng/khẩu nghiệp, nếu không thì dù có súc miệng từ nước sông Hằng thì cũng không sạch được khẩu nghiệp. Vài nhận xét thêm ở đây: a) tu ri đáng lẽ nên đọc là su ri (trước thời phụ âm sát s- trở thành tắt t- trong tiếng Việt) và nếu muốn gần âm tiếng Phạn hơn, suri có nhiều nghĩa như nhanh nhẹn, con thoi ... b) ri/li còn có khi kí âm là 𑖘 (𑖘𑖩𑖩𑖩 lực chí thiết/ĐV/QV/TV/VH lị > lợi, lờ, lãi) c) tát còn có khi kí âm là sa 𑖘𑖩 - nên có thể đọc là \*sat hay \*sa nếu muốn gần âm Phạn hơn.

[9] khái niệm 'kiếp sau' rất khó dịch ra ngoại ngữ cho hợp nghĩa như next life/A ? les ages futurs/P (Génibrel)?

[10] Để ý chữ 𢇛 nên đọc là kiết (thay vì yết) dựa vào phiên thiết: 𣪠 ư yết  
thiết (Thuyết Văn Giải Tự, Quảng Vận, Tập Vận, Vận Hội); 𣪡 ư yết phản  
(Long Kham Thủ Giám); 𣪢 ư yết cự (há) yết nhị thiết (NT, TTTH). Do  
đó 𢇛 đọc là kiết ma thay vì yết ma theo đúng phiên thiết, âm cổ và âm tiếng  
Phan hơn





[26] Bài viết này là những trang đầu của sách dịch ra tiếng Anh "Tiểu luận về các tôn giáo của Trung Hoa và Đàng Ngoài" - tác giả Adriano di Santa Thecla, dịch giả Olga Dror/Mariya Berezovska - NXB Cornell University Press 2002 - có thể tham khảo bài viết bằng tiếng Anh này trên mạng (dạng pdf) như [https://www.academia.edu/16416461/\\_Translator\\_s\\_Introduction\\_in\\_Father\\_Adriano\\_](https://www.academia.edu/16416461/_Translator_s_Introduction_in_Father_Adriano_)